

MONIKA ŻYDEK

ROSJA A „ŚWIĘTA RUŚ” OBRAZ OJCZYZNY W TWÓRCZOŚCI PROZAİKÓW PIERWSZEJ FALI EMIGRACJI ROSYJSKIEJ

Pierwszą falę emigracji rosyjskiej tworzyli ludzie, którzy opuścili kraj w latach 1918-1939¹. Wygnańcom na ogół towarzyszyło przekonanie, że wkrótce powrócą do ojczyzny², dlatego kładli szczególny nacisk na zachowanie narodowej tożsamości³. Porewolucyjni emigranci często podkreślali, że ich misją jest kontynuowanie bogatych tradycji kultury rosyjskiej, podtrzymanie żywej pamięci o rodzinnej ziemi. Pozostawili oni po sobie ogromną spuściznę twórczą, w której Rosja jest niemalże wszechobecna. Aluzje do ojczystego kraju można tu odnaleźć na wszystkich poziomach dzie-

---

MGR MONIKA ŻYDEK, asystent Katedry Literatur Słowiańskich w Instytucie Filologii Słowiańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. e-mail: monyd@kul.lublin.pl

¹ G. Struwe, a za nim tacy badacze, jak N. Andriejew czy D. Myszałowa sytuują pierwszą falę emigracji rosyjskiej w latach 1920-1939. Tu posługują się periodyzacją L. Suchanka, który określił lata 1918-1939 jako granice „pierwszej fali”.

² Zob. Б. З а й ц е в, *Изгнание*, w: *Русская литература в эмиграции*. Сб. статей под ред. Н. Полторацкого, Питтсбург 1972, s. 3.

³ Powstałe na Zachodzie centra emigracyjne (Berlin, Praga i Paryż) prowadziły ożywioną działalność kulturalną i społeczną. Zob.: П. Е. К о в а л е в с к и й, *Зарубежная Россия. История и культурно-просветительская работа за полвека. 1920-1970*, Париж 1971; *Культурное наследие русской эмиграции, 1917-1940*, red. Е. П. Челышев, Д. М. Шаховский, т. I-II, Москва 1994; А. Г. С о к о л о в, *Судьбы русской литературной эмиграции 1920-х гг.*, Москва 1991, s. 12-37; В. В. А г е н о с о в, *Литература Русско-го зарубежья*, Москва 1998, s. 12-50; С. С. И п п о л и т о в, В. М. Н е д б а е в с к и й, Ю. И. Р у д е н ц о в а, *Три столицы изгнания. Константинополь, Берлин, Париж. Центры зарубежной России 1920-1930 гг.*, Москва 1999; М. Р а е в, *Россия за рубежом. История культуры русской эмиграции 1919-1939*, Москва 1994, s. 152-177.

ła literackiego. Przekazanie odpowiedniego obrazu Rosji było jednym z głównych kryteriów oceny utworu przez emigracyjnych odbiorców. Wokół tego problemu zrodziło się zresztą wiele zacieklej sporów, które można prześledzić na łamach ówczesnej prasy. Skoncentrujemy się tu jedynie na wybranych utworach Iwana Bunina, Aleksego Riemizowa, Iwana Szmielowa, Borysa Zajcewa. Wymienieni pisarze są zaliczani do tzw. „starszego pokolenia”, debiutującego jeszcze w Rosji. Według opinii niektórych krytyków (m. in. M. Cetlina, G. Adamowicza) jedynie ono mogło pisać o ojczyźnie, ponieważ właśnie tam zostało twórczo ukształtowane⁴. Zainteresowanie tematem Rosji w środowisku emigracyjnym jest zupełnie naturalne. Znamy więcej podobnych przypadków w literaturze światowej. Tęsknota do utraconej ojczyzny została uwieczniona w *Boskiej Komедии* Dantego czy utworach napisanych przez polskich romantyków. Dla omawianych tu emigrantów Rosja jest przede wszystkim słodkim wspomnieniem, legendą, „krajem lat dzieciennych”, miejscem pierwotnej szczęśliwości. Bohater większości utworów emigracyjnych to często Rosjanin: mieszkający w kraju lub emigrant, który ocenia świat z pozycji Rosjanina, niezależnie od tego, gdzie się znajduje. O swoistej więzi wygnańców z Rosją świadczą słowa Romana Gula:

По-моему, в эмиграции мы живем более-менее благополучно только потому, что у нас как-то нет времени задумываться о том, как страшно это наше безвоздушное существование [...]. Что же спасает нас от страшности этого существования? Нас спасает - как это ни банально звучит - только духовная связь с Россией . [...] с той вечной Россией, которой мы - сами того не сознавая - ежедневно живем, которая непрестанно живет в нас с нами - в нашей крови, в нашей психике, в нашем душевном складе, в нашем взгляде на мир⁵.

Wymienione okoliczności przysparzają wielkich trudności badaczowi próbującemu usystematyzować obraz ojczyzny w twórczości diaspory. Nie wolno przy tym zapominać, że refleksja nad ojczyzną ma w literaturze i filozofii rosyjskiej długą tradycję. Porewolucyjni emigranci mogą być uznani za jej kontynuatorów. Choć każdy naród tworzy pewne mity i legendy na temat swojej przeszłości i przeznaczenia, to zdaje się, że nigdzie nie wiązało się to z tak burzliwymi dyskusjami, jak w Rosji. Rosjanie chcieli określić swoje

⁴ Zob. Г. С т р у в е, *Русская литература в изгнании. Опыт исторического обзора зарубежной литературы*, Нью-Йорк 1956, s. 199-213.

⁵ Р. Г у л ь, *Я унёс Россию. Апология эмиграции*, t. III, *Россия в Америке*, Москва 2001, s. 191-192.

miejsce w historii świata, odkryć misję, jaka im przypada w odniesieniu do innych narodów. Wyrazem przekonania o nadzwyczajnej roli obywateli ziem ruskich było ukucie terminu „Święta Ruś”, jednego z najstarszych i najbardziej wieloznacznych pojęć odnoszących się do Rosji. Warto przytoczyć krótką historię rozwoju tej idei, ponieważ poczucie posłannictwa, na którego podłożu wyrosła, towarzyszyło również emigrantom porewolucyjnym.

Genezy „Świętej Rusi” poszukuje się w ustnej twórczości ludowej z czasów Iwana Groźnego. A.W. Kartaszew twierdzi, że określenie „święta” w odniesieniu do Rusi początkowo odgrywało rolę stałego epitetu popularnego w rosyjskiej twórczości folklorystycznej, jednak z czasem zaczęto przypisywać mu specjalne znaczenie.

A. S. Demin zauważa, że już w *Powieści lat minionych* opisy terytorium, które określane jest jako „Ruś” i „Ziemia Ruska” zawsze przeniknięte są szczególnego rodzaju ciepłem⁶. Pojęcie było wyrazem szczególnej rosyjskiej religijności ludowej i w XVI wieku było już znane poza granicami państwa moskiewskiego. Dowodem tego jest choćby *Kronika wszystkiego świata* M. Bielskiego, stanowiąca kompilację źródeł średniowiecznych, która zawierała rozdział pt.: *O Rusi Świętej*⁷. Omawiana idea utworzyła grunt i przyczyniła się do popularyzacji oficjalnej teorii „Trzech Rzymów”, sformułowanej po raz pierwszy w 1522 roku⁸.

A. Andrusiewicz dowodzi, że w pojęciu tym połączyły się dwa przeciwstawne pierwiastki: świecki i duchowy. Polski historyk uważa „Świętą Ruś” za formułę niejasną i splątaną wewnętrznymi sprzecznościami:

Pojęcie pozornie heterogeniczne (jeżeli weźmiemy pod uwagę podstawowe człony: Cerkiew, car); homogeniczne, jeżeli uwzględnimy wspólny środek (świętość) i cel (Wielka Ruś)⁹.

Wiele przemawia za tym, aby „Świętą Ruś” uznać za rodzaj ideologii państwowej. Jej fundamentem jest przekonanie, że Ruś jest jedynym w świecie państwem kultuwującym prawdziwe, nieskażone chrześcijaństwo¹⁰. Po-

---

⁶ *История русской литературы XI-XIX веков. Учебное пособие для студентов филологических факультетов высших учебных заведений. В 2 ч., ред. Л. Д. Громова, А. С. Курилов, Москва 2000, ч. 1, s. 16.*

⁷ A. A n d r u s i e w i c z, *Mit Rosji. Studia z dziejów i filozofii rosyjskich elit*, t. I, Rzeszów 1994, s. 129.

⁸ Tamże, s. 80-85.

⁹ Tamże, s. 129.

¹⁰ Por. B. Z i e n t a r a, *Dawna Rosja. Despotyzm i demokracja*, Warszawa 1995, s. 79.

gład ten zrodził się na podstawie obserwacji historii ziem ruskich: od okoliczności chrztu, poprzez wyzwolenie spod niewoli tatarskiej, po cudowne zjednoczenie pod berłem cara Iwana Groźnego. Potwierdzają to słowa S. Zieńkowskiego, że „stopniowo w oczach ludzi rosyjskich ich kraj staje się Świętą Rusią, narodem wybranym, nowym Izraelem”¹¹. Późniejsze koncepcje teokratyczne Sołowiowa wyrosły właśnie na gruncie wybraństwa „Świętej Rusi”. Jednak tu już dochodzimy do innego rozumienia tego sformułowania. S. S. Awierincew doszukuje się w nim szerszego wymiaru:

Важно понять, что за ним стоит отнюдь не, выражаясь по-настоящему, национальная идея, не географическое и не этническое понятие. Святая Русь – категория едва ли космическая. По крайней мере в ее пределы (или в ее беспредельность) вмещивается и ветхозаветный Эден и евангельская Палестина¹².

Oznaczała „Święta Ruś” cały świat chrześcijański, jednocześnie przybliżając go zwykłemu człowiekowi, nie potrafiącemu zrozumieć pojęć niekonkretnych i oderwanych. A literatura XIX wieku podniosła również krajobraz rosyjski do rangi przestrzeni sakralnej¹³. Można bez trudu odnaleźć nawiązanie do tej idei w dziewiętnastowiecznej literaturze związanej z obozem słowianofilów. Omawiany termin nabrał nowego wymiaru w dobie Srebrnego Wieku. „Święta Ruś” odegrała wtedy ogromną rolę w procesie kształtowania „nowej świadomości religijnej”, w projektach odnowy człowieka i ratowania wartości. Okazała się ideą trwalszą niż historyczne imperium carów, choć wydawało się, że jest z nim nierozzerwalnie związana. Jej symboliki można doszukać się w słynnym poemacie Błoka *Dwunastu* oraz w licznych utworach relacjonujących porewolucyjną rzeczywistość¹⁴. Swoista więź z ojczyzną połączona z kategorią *sacrum*, jaka wyraża się w badanym terminie, jest uznawana również za podłoże nurtu legendarno-podróżniczego w literaturze rosyjskiej. Z tego względu topos „Świętej Rusi” możemy odnaleźć w olbrzymiej ilości utworów: rozpoczynając od *Opowieści o niewidzialnym grodzie Kiteżu*, po-

¹¹ С. Зеньковский, *Русское старообрядчество. Духовные движения семнадцатого века*, München 1970, s. 36; cyt. za: A. L a z a g i, *Czy Moskwa będzie Trzecim Rzymem? Studia o nacjonalizmie rosyjskim*, Kraków 1996, s. 10.

¹² С. С. А в е р и н ц е в, *Византия и Русь: Два типа духовности*, „Новый мир” 1988, nr 7, s. 216.

¹³ Tamże, s. 216-217.

¹⁴ Por. A. W o ź n i a k, *Tradycja ruska według Aleksego Riemizowa*, Lublin 1996, s. 198; W. Z i e l i n s k i, *Kraj wygnania czy ziemia obiecana. Zapomniany spór o kulturę*, tłum. K. Krzyżewska, „Znak” 1990, nr 417-118, s. 48.

przez *Martwe Dusze* Gogoła, do relacji z pielgrzymek w literaturze emigracyjnej¹⁵. Nie chcielibyśmy absolutyzować znaczenia „Świętej Rusi”, ale wydaje się, że ta integralna część mitu narodowego zapadła w świadomość pisarzy rosyjskich tak głęboko, że powrót do niej odbywa się na zasadzie odruchu bezwarunkowego.

W literaturze emigracyjnej świat „Świętej Rusi” jest dodatkowo wyidealizowany. Po wielu gorzkich doświadczeniach emigracji wiekowa idea stała się dla wygnańców droższa i piękniejsza. Takie modyfikacje ilustruje choćby obraz ojczyzny zawarty w cyklu opowiadań o św. Mikołaju Aleksego Riemiżowa. Obok postaci realnych w ziemi ruskiej działają osoby świętych. Prezentowany przez Riemiżowa św. Mikołaj chętnie pomaga swoim rodakom, interweniuje w różnych, z pozoru beznadziejnych sytuacjach. W ten sposób mieszkanie świętej krainy nigdy nie czuje się opuszczony i samotny. Podobny zabieg powoduje wrażenie legendarności opisywanej ziemi w zestawieniu z rzeczywistością. Bowiem w bezwzględnych warunkach emigracji nikt nie mógł liczyć na cudowne interwencje, a wspomnienia o nich były sposobem utrzymania łączności z przestrzenią przychylną, w odróżnieniu od przestrzeni wrogiej, w jakiej znaleźli się wygnańcy rosyjscy. „Święta Ruś” i wszystko, co się z nią wiąże zostaje niezwykle silnie dodatnio waloryzowane. Dlatego w twórczości emigracyjnej możemy obserwować na przykład liczne odwołania do literackiej spuścizny dawnej Rusi. Aleksy Riemiżow w swoich utworach posługuje się nie tylko oddzielnymi motywami staroruskimi, ale całymi gotowymi tekstami. W ten sposób legendarny świat ożywa, stając się symbolem przedrewolucyjnego ładu. Przykładem może tu być utwór *Савва Грудцын* (*Sawwa Grudcyn*), oparty na staroruskim opowiadaniu o tym bohaterze. W riemiżowowskiej Rusi nawet człowiek wplątany w walkę zła z dobrem i zaprzędany szatanowi może liczyć na ratunek. Riemiżow, używając swoich charakterystycznych chwytów: przepisując, dodając, parafrazując, uaktualnia legendarny świat. Opowieść o Sawwie znakomicie przedstawia przestrzeń zła, która wykorzystuje namiętności, pomaga odnosić sukcesy w każdej sytuacji i przynosi bogactwo. Jednak prawdziwe wartości znajdują się po stronie dobra, to: rodzina, asceza, uczciwość, poświęcenie, nadzieja i przebaczenie.

---

¹⁵ Por. *Opowieść o niewidzialnym grodzie Kiteżu. Z legend i podań dawnej Rusi*, wybór, wstęp, oprac. i przypisy R. Łużny, Warszawa 1988, s. 16-24; *Legenda o niewidzialnym grodzie Kiteżu*, R. Łużny (wprowadzenie i przekład), „Zeszyty Naukowe KUL” 28(1985), nr 2, s. 65-76; Н. С. А р с е н ь е в, *Русские просторы и народная душа*, w: *Из русской культурной и творческой традиции*, London 1992, s. 167-193.

Tworzą one jednocześnie świat legendarnej „Świętej Rusi”, który został zatracony w rewolucji.

Wizję istic arkadyjskiej szczęśliwości przekazują utwory Iwana Szmielowa *Лето Господне* (*Rok Pański*), *Богомолье* (*Pielgrzymka*), *Мартын и Кинга* (*Martyn i Kinga*), *Небывалый обед* (*Niezwykły obiad*), *Лампадочка* (*Kaganiec*), *Страх* (*Strach*). Zawarte tu opowieści o ojczyźnie przybierają rysy legendy, rozumianej w sensie potocznym, a również jako gatunek literacki. Początkowe wrażenie legendarności czy baśniowości uwypukla typ narracji – narratorem jest dziecko. Dzięki temu Szmielow dokonał idealizacji rzeczywistości w sposób zupełnie naturalny. Ojczyzna przedstawiona z punktu widzenia dziecka spełniała wszystkie wymagania rzeczywistości w opinii emigracyjnych czytelników, dlatego powieść *Rok Pański* była na wygnaniu jedną z najpopularniejszych lektur. Sześćioletni Iwan jest wyrazicielem stosunku emigrantów do Rosji. Według niego świat opiera się na wiecznych i niezmiennych prawach i cała Ruś kieruje się zasadami biblijnymi. W wyborze sposobu postępowania człowieka priorytet przypada wierze i tradycji. Taki punkt widzenia pokrywa się z symbolistycznym rozumieniem „Świętej Rusi”, które przez specjalistów określane jest terminem: *бытовое христианство*¹⁶. Przez cały czas bohaterom towarzyszy perspektywa wiecznej kary lub nagrody. „Tamten świat” nie jest jakąś mglistą filozoficzną możliwością, ale ciągle uświadamianą oczywistością. Wyrażona w ten sposób wymowa moralizatorska jest jedną z najważniejszych cech legendy jako gatunku literackiego¹⁷. Legendarna Ruś jest strażniczką wartości. Kultuwyje ona biblijny system patriarchalny. Na kolejnych poziomach najwyższą władzę sprawuje ojciec, duchowny, car i Bóg, a hierarchii tej nic nie jest w stanie zakłócić. Świat „Świętej Rusi” odznacza się tym, że jest dla człowieka zrozumiały i w jakimś stopniu przewidywalny. Nagłe bolesne wydarzenie tłumaczy się wolą Bożą lub grzechem. Zachowanie takiego schematu logicznego jest następnym charakterystycznym rysem legendowym¹⁸. „Święta Ruś” jest przestrzenią nadziei – dobre uczynki zawsze są nagrodzone, a złe przebaczone. Również pod tym względem wizja świata w literaturze emigracyjnej kontynuowała tę przedstawianą przez literaturę Dawnej Rusi.

Tak pojmowana „Święta Ruś” nie ma w twórczości emigrantów wymiaru historycznego, choć historyczny fakt przewrotu październikowego zaważył na

¹⁶ Por. W o ź n i a k, *Tradycja ruska...*, s. 199.

¹⁷ Zob. T a ż, *Podanie i legenda. Z badań nad rosyjską prozą ludową*, Lublin 1988, s. 62-63.

¹⁸ Tamże, s. 63.

jej kondycji. Jednak poprzez odwrócenie historii nie da się do niej powrócić. K. Jaspers, komentując zjawisko tęsknoty za „rajem utraconym” w przypadku człowieka Zachodu, ocenia je nie jako przezwycięzenie historii, ale jako próbę jej wyminięcia. Podobną tendencję można zauważyć u emigrantów rosyjskich. Nie chcieli oni powrotu do okresu przedrewolucyjnego, ale właśnie ożywienia „Świętej Rusi”. Według nich jest ona raczej krainą poza czasem. Literatura ujawnia bolesny fakt, że władza komunistyczna, nie zabijając świętoruskiego modelu świata, po prostu go zdezaktualizowała, zdeprecjonowała. Utwory emigracyjne, takie jak *Anna*, *Awdotia-Śmierć* B. Zajcewa, epopeja I. Szmielowa *Słońce martwych* czy opowiadanie *Żelazny dziad*, wyraźnie przedstawiają atrybuty nowej rzeczywistości. Do rangi bóstwa urasta tu Sytość. Jest ona utożsamiana z utratą wiary w Boga i odrzuceniem ideałów, czyli przynależnością do piętnowanego przez Dostojewskiego świata Zachodu¹⁹. Przypomnijmy, że w opisywanym przez Sołowjowa królestwie Antychrysta największym sukcesem było ustanowienie „równości powszechnej sytości”²⁰. Drugim charakterystycznym momentem pesymistycznej wizji jest zdezawuowanie pojęcia życia. Zostaje ono pozbawione swojego wymiaru najwyższej wartości i stanowi raczej obciążenie dla człowieka, gdyż wiąże się z codzienną walką z głodem, zimnem oraz poniżeniem. Ofiara z życia nie jest wyrazem największej chrześcijańskiej doskonałości, ale aktem bezsensownym, przypadkowym. Widzimy to na przykład w *Słońcu martwych* czy *Kamiennym wieku* Szmielowa, a także w *Annie* Zajcewa. Przestrzeń tych utworów nie jest legendarna, ale boleśnie realna, wyzbyta wszystkich ideałów. Za tę tragiczną wizję Rosji odpowiedzialna jest na pewno rewolucja, ale nie wolno zapominać, że podobne motywy przedstawiała literatura rosyjska już wcześniej. Słynna *Wieś* I. Bunina z roku 1910 prezentowała jaskrawe obrazy upadku moralnego. Jest on więc związany nie tylko z rewolucją, ale oddaleniem perspektywy „Świętej Rusi”. Podobne wątki spotykamy w przedrewolucyjnej prozie Aleksego Riemizowa, gdzie można nawet mówić o próbach obalenia mitu świętoruskiego. Jednak w późniejszej twórczości stanowisko krytyczne zanika. Riemizow nie koncentruje się na zwyrodnieniach, ale na „Rusi Prawdziwej”, niewinnej i szczęśliwej. Tendencja taka zaznacza się bodaj w całej literaturze emigracyjnej. Nie obserwujemy już opisów wynaturzeń badanej idei – jest ona przekazywana w stanie czystym. Przypomina to realizację

---

¹⁹ Por. T. P o ź n i a k, *Orient biblijny u Dostojewskiego (Babilon i Jeruzalem)*, w: *Dzieło chrystianizacji Rusi Kijowskiej*, red. R. Łużny, Lublin 1988, s. 257.

²⁰ W. S o ł o w j o w, *Wybór pism*, tłum. J. Zychowicz, t. II, Poznań 1988, s. 133; por. także: W o ź n i a k, *Tradycja ruska...*, s. 207.

średniowiecznego modelu „Nowego Jeruzalem”, które znajduje się poza ziemskim czasem i przestrzenią²¹.

Omawiana wizja ojczyzny przypomina również figurę utraconego raju czy Elizjum, która nie raz pojawiła się w światowej literaturze poczynając od starożytnych utworów Owidiusza i Horacego²². Można więc uznać ją za stopizowaną formę mitu Złotego Wieku, która jest oparta na strukturze czasowej²³. Literatura rosyjska od okresu staroruskiego, aż do początków XX stulecia gloryfikowała dawne czasy²⁴. Emigranci, nawiązując do tych koncepcji, kontynuowali również tradycje wyrażone w folklorze rosyjskim w postaci legend o ziemiach szczęśliwych. Idylliczne opisy Kiteiża, Białowodzia czy Anapu, które spotykamy w zabytkach piśmiennictwa staroruskiego, w literaturze emigracyjnej dotyczą utraconej, legendarnej Rosji. Według pisarzy emigracyjnych Rosja historyczna miała liczne wady, ale nie miała ich ponadhistoryczna „Święta Ruś”. Ta myśl zbliża takie utwory, jak *Rok Pański*, *Pielgrzymka*, *Martyn i Kinga*, *Niezwykły obiad*, *Kaganiec*, *Strach*, *Afon*, *Walaam* czy opowiadania o świętym Mikołaju, do gatunku utopii. Etos pracy, umiłowanie prostoty, racjonalne zasady społeczne to typowe cechy charakterystyczne idealnego państwa utopijnego, które nie raz było prezentowane przez literaturę rosyjską. Przedstawione wydarzenia osadzone są w niedalekiej przeszłości lub kontynuują wzorce pochodzące z czasów najdawniejszych²⁵. Legendarna przestrzeń, o jakiej tu mówimy, nie zawsze pokrywa się z granicami przedrewolucyjnej Rosji. Przede wszystkim jest to po prostu miejsce przyjazne i bezpieczne – *locus amoenus*²⁶. W eposie Iwana Szmielowa *Słońce martwych* czy w *Rusi wichrem niesionej* Aleksego Riemizowa od dawna znane zakątki przestały być rozpoznawane i utraciły status ojczyzny, kiedy prze-

²¹ Por. A. G u r i e w i c z, *Kategorie kultury średniowiecznej*, tłum. J. Dancygier, Warszawa 1976, s. 111.

²² R. P r z y b y l s k i, *Et arcadia ego. Esej o tęsknotach poetów*, Warszawa 1966, s. 16-17, 128.

²³ Zob. J. A b r a m o w s k a, *Topos i niektóre miejsca wspólne badań literackich*, „Pamiętnik Literacki” 1982, z. 1/2, s. 19.

²⁴ Por. R. Ł u ż n y, *Idee utopizmu społecznego w dawnej literaturze rosyjskiej*, „Przegląd Humanistyczny” 1978, nr 1, s. 91-100.

²⁵ Por. T e n ż e, *Podróż do Ziemi Orfickiej księcia Michała Szczerbatowa, czyli rzecz o tym, jak oświeceniowa utopia idealną społeczność ludzką przedstawiała*, w: *Idea pracy w literaturze rosyjskiej*, red. G. Porębina, Katowice 1980, s. 9-20.

²⁶ Por. B. T a r n o w s k a, *Geografia poetycka w powojennej twórczości Czesława Miłosza*, „Studia i Materiały WSP w Olsztynie”, 1996, nr 105, s. 16; zob. także: T. M i c h a ł o w s k a, *Poetyka i poezja. Studia i szkice staropolskie*, Warszawa 1982, s. 301-305.

stały być bezpieczne. Otoczenie, jakie bohater utworów emigracyjnych kwalifikuje jako „swoje”, „rodzinne”, „święte”, wyraźnie odróżnia się od miejsca obcego, rozumianego jako przestrzeń profaniczna²⁷.

Przykłady takiego stosunku do kraju wygnania odnajdujemy w powieści *Niania z Moskwy* Szmielowa. Prezentowane przez emigrantów obrazy ojczyzny mogą być więc traktowane jako retrospektywne „utopie miejsca”²⁸. Do szczęśliwego państwa można według emigrantów powrócić, tak jak obywatele Elizjum – mitycznej krainy – mogą powrócić do swojej ojczyzny. Nie została ona zburzona jak Arkadia, tylko czasowo znikła z oczu. Niezależnie od tego, ile żalu towarzyszy wspomnieniom pisarzy, żaden z nich nie wierzy w definitywną zagładę świętej idei. Nawet opowiadanie Bunina pod wymownym tytułem *Koniec*, nie wyraża takiego przeświadczenia. Narrator pełen zgorzknienia twierdzi, że wszystko minęło, ponieważ skończyła się Boża cierpliwość. Należy to jednak uznać za przejaw rozpacz i pewnego rodzaju prowokację. Odnajdujemy tu raczej intuicje odnoszące się do imperium carskiego lub losu pojedynczego człowieka. Bohater nie ma zamiaru negować miłosierdzia Bożego, ale czuje się współodpowiedzialny za zaistniałą w kraju sytuację. Chce również pobudzić do refleksji i skruchy innych. Natomiast za parabolę legendarnej Rusi można uznać obraz cudownej pustynnej rośliny w opowiadaniu *Роза Иерихона* (*Róża Jerycha*). Przewijający się tu motyw cudu jest zresztą również właściwy opowieściom legendowym²⁹. Charakterystyczny jest opis kwiatu, który jasno pozwala zrozumieć prawdziwą lokalizację „Świętej Rusi”.

Сорванный и унесенный странником за тысячи верст от своей родины, он годы может лежать сухим, серым, мертвым. Но, будучи положен в воду, тотчас начинает распускаться, давать мелкие листочки и розовый цвет.

И бедное человеческое сердце радуется, утешается: нет в мире смерти, нет гибели тому, что было, чем жил когда-то. Нет разлук и потерь, доколе жива душа, моя Любовь, Память!³⁰

²⁷ Por. T. P o ź n i a k, *Bułgarska mentalność narodowa w twórczości Iwana Wazowa. Problem odszczępienia*, w: *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*, red. K. Galon-Krukowa, T. Klimowicz, Wrocław 1997, s. 81-85.

²⁸ Por. A. G i l d n e r, *Myśl utopijska w literaturze rosyjskiej*, w: *Wielkie tematy kultury w literaturach...*, s. 26-32.

²⁹ W o ź n i a k, *Podanie i legenda...*, s. 64.

³⁰ И. А. Б у н и н, *Собрание сочинений в шести томах*, t. III, Москва 1988, s. 166.

Według emigrantów istota ojczyzny tkwi w samym człowieku, dlatego nigdy nie można jej naprawdę opuścić. Takie usytuowanie sprawia, że realna Rosja przyjmuje cechy „Świętej Rusi”. Imperium carów traci wymiar historyczny i upodabnia się do państwa utopijnego. Można także w utworach emigracyjnych wskazać realizacje mitów Arkadii i Złotego Wieku. Obraz Rosji jest w literaturze emigracyjnej bardzo subiektywny, osobisty, ulega wielu modyfikacjom, a niejednokrotnie przypomina legendę. Zawiera zazwyczaj ogromny ładunek emocjonalny, ponieważ jego przeznaczeniem jest znane Polakom „podtrzymanie serc”. Ożywanie idei odbywa się na zasadzie ciągłego przywoływania jej z pamięci oraz identyfikowania siebie jako części tej legendy³¹.

РОССИЯ И „СВЯТАЯ РУСЬ”
ОБРАЗ РОДИНЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ПРОЗАИКОВ
„ПЕРВОЙ ВОЛНЫ” РУССКОЙ ЭМИГРАЦИИ

R e z y u m e

Россия являлась одной из наиболее популярных тем литературы Русского Зарубежья. Эмигранты „первой волны” подчеркивали свою миссию продолжать великую отечественную культуру и сохранить живую память о родине. Настоящая статья посвящается исследованиям лишь отдельных черт образа России в творчестве представителей „старшего поколения” русских эмигрантов „первой волны”. Материалом для анализа послужили тут некоторые произведения И. А. Бунина, Б. К. Зайцева, А. М. Ремизова и И. С. Шмелева. Россия, представленная ими, сильно идеализирована и мифологизирована. В произведениях Русского Зарубежья находятся элементы свойственные всем эмигрантским литературам, напр.: ссылки на мифы Аркадии и Золотого века, топосы родины как *locus amoenus* или страны детских воспоминаний. В наследии писателей-изгнанников заметно также возвращение к древнему восприятию родины, лежавшему в основе идеи „Святой Руси”. Автор обращает внимание на сходства между образом России в эмигрантском творчестве и представлением „Святой Руси” в дореволюционной литературе.

Słowa kluczowe: Święta Ruś, tożsamość narodowa, mitologizacja, legenda, tęsknota za rajem utraconym.

Ключевые слова: „Святая Русь”, митологизация, легенда, тоска по утраченному раю, народное сознание.

---

³¹ Por. W. Zieliński, *Kraj wygnania czy ziemia obiecana...*, s. 49.